

SOÑAR SEN CANCELAS: MANUEL MARÍA E A CONSTRUCCIÓN DUNHA EDUCACIÓN LITERARIA EN GALEGO

Montse Pena Presas
Universidade de Santiago de Compostela

Resumo: No artigo téntase demostrar como Manuel María foi unha das voces pioneiras que posibilitou o eriximento dunha literatura infantil e xuvenil en galego nos finais da década dos sesenta, a pesar de que contou con algúns impedimentos para facelo. Asemade, realízase un percorrido crítico pola súa produción para nenos e nenas, que tenta descubrir as claves da súa poética á vez que contextualiza a obra no seu tempo. Igualmente, demóstrase que a significación que o autor lle daba á produción infantil vén dada polas posibilidades desta para transmitir os seus ideais.

Abstract: The article tries to show how Manuel María was one of the pioneering voices that enabled the Children's literature in Galician in the Sixties, although it had any problems to do it. At the same time, it accomplishes a critical route by his production for boys and girls, that tries to discover the keys of his poetic and also it contextualizes the work in his time. Equally, it shows that the signification that the author gave him to books for children comes given by the possibilities of this to transmit his ideals.

Palabras chave: Manuel María, educación literaria, literatura infantil.

Key words: Manuel María, literary education, children's literature.

Na túa carta dis que estás a escribir poemas para nenos. Para nenos galegos. Alédame. Iso é moi interesante. [...] Segue. É unha necesidade. A toma de conciencia de Galiza hai que comezala na nenez. E o ponto de partida é o idioma.

Xosé Neira Vilas, en carta a Manuel María do 15/XI/1967.

1. AS ORIXES, A CONVICCIÓN: DE COMO SE XESTA UN POEMARIO PARA A INFANCIA

O pulo da literatura infantil e xuvenil galega parecía ter chegado de América. En parte, foi así. Neira Vilas, en carta a Francisco Fernández del Riego, datada o 23 de febreiro de 1965 e alentado polas súas experiencias americanas ao carón de Anisia Miranda, sinálalle a necesidade de comezar a publicar libros para nenas e nenos en galego. Froito dese alento, Galaxia iniciará unha ambiciosa colaboración coa editorial catalá La Galera (cada edición constaba de 3000 exemplares), que consistirá na tradución de obras catalás para o galego (despois tamén se verterán obras galegas ao catalá) a partir de 1966¹. Como xa sinalei noutro lugar (Pena 2010), no pulo da literatura infantil iniciado por Galaxia houbo dúas pezas fundamentais: Xohana Torres (cuxa escolla se basearía na concepción patriarcal de orixe vitoriana de que as mulleres están máis achegadas á infancia, segundo a cal sería “natural” que escribisen para nenos e nenas) e Carlos Casares (gañador do primeiro concurso de contos e do primeiro certame de textos teatrais infantís convocados pola Asociación O Facho, ambos os dous apoiados pola editora –que favorecía a presenza de persoeiros achegados a ela no xurado e publicaba os textos).

Non obstante, o pulo da literatura infantil e xuvenil galega non só chegou de América. En Galicia, un poeta de literatura para adultos decátase de que as nenas e os nenos galegos precisan versos. E ponse a escribir sen máis estímulo que a súa convicción e sen saber se será publicado. É Manuel María. A historia literaria ten obviado isto, mais a consulta do seu epistolario cruzado con Neira Vilas² permite ver un escritor que se amosa interesado neste campo literario xa dende o ano 1966, cando ao saber que o autor de *Memorias dun neno labrego* gañara un premio *ex-aequo* con Anisia Miranda, sostén: “Coido que facer literatura para nenos debe ser algo moi difícil” (Neira 2010: 241). Dende aí, a literatura infantil e xuvenil sempre será do seu interese. Un ano e medio despois, concretamente o 29 de outubro de 1967, o noso autor cóntalle a Neira Vilas: “Estes días ando intentando escribir poemas para nenos. Algo que falta na nosa literatura. Unhos poemas rimados e sinxelos que poidan servir de texto prás escolas. Xa veremos o que vai saíndo. Esta clas de poesía, como sabes, non é nada doada de escribir. Teño unha ducia de poemas. Entusiasmo non me falta” (Neira 2010: 247).

1 Fundamental para saber máis sobre isto é a tese de doutoramento de Mónica Domínguez Pérez (2008).

2 Este pódese reconstruír entre as cartas que viron a luz en Neira Vilas (2010) e as inéditas que se conservan na Fundación Manuel María, institución a quen a autora agradece as facilidades para acceder a este fondo documental.

Eses poemas serán o feixe que compón *Os soños na gaiola*. Con eles, como se demostra no parágrafo anterior, Manuel María pon de manifesto que está moi atento ás necesidades da literatura galega, mais tamén é consciente onde atoparán o seu acubillo natural: no ensino. O entusiasmo de Neira Vilas e da propia Anisia Miranda, que lle escribe ao coñecer a nova, é tamén patente. Ela pídelle encarecidamente que lle facilite eses versos, namentres lle expón a súa propia visión da literatura infantil como transformadora da realidade –que tamén, como se verá, compartirá o propio Manuel María: “No me he dedicado a la literatura infantil porque no tengo hijos, cosa que suele suceder por ahí. Me dedico a esto como tarea revolucionaria, en su más alto sentido, porque pienso que es una de las formas de ayudar a crear ese nuevo hombre con el que soñamos” (Fonte 2: Miranda 1967).

Namentres, o autor da Terra Chá tentará asegurar a publicación deses poemas, nun principio sen éxito. Case á vez en que Miranda lle escribe esa entusiasta carta, Galaxia decide non tirar do prelo *Os soños na gaiola*, como lle informará Francisco Fernández del Riego en carta dende Vigo o 16 de novembro:

Devólvoche o libro de poesías para nenos, porque non hai xeito de o publicar, cando menos polo de agora. Temos no prelo dous libros de contos infantiles³, que se editarán eiquí, e outros tres máis que sairán en Barcelona⁴. A literatura infantil resúltanos antieconómica, e suspenderemos o programa de edicións por algún tempo (Fonte 3: Fernández del Riego 1967).

Efectivamente, a colaboración que iniciaran con La Galera resultou un fracaso económico importante, especialmente no que se refire ás traducións (Domínguez 2008: 372), mais Galaxia seguirá publicando –inda que sexa esporadicamente– literatura infantil, como se comproba cando en 1968 sae do prelo *A galiña azul* de Carlos Casares. Significativo é que este texto se tire do prelo na editora viguesa xustamente por interese de Ramón Piñeiro, como manifesta na súa correspondencia privada o propio Casares (Fonte 7: Casares 1968). Sen dúbida, semella claro que os responsables da editora rexeitaban por motivos evidentes (entre os que certamente estaba o seu posicionamento político) os textos do de Outeiro de Rei.

3 Con toda probabilidade trátase de *O lobo e o raposo*, contos populares recollidos por nenos e nenas na provincia de Lugo, e *Polo mar van as sardiñas* (1967) de Xohana Torres.

4 Refírese, seguramente, aos títulos *O abeto valente* de Jordi Cots (colección “A Galea de Ouro”) e *Todos os nenos do mundo seremos amigos* de Eulàlia Valeri e *Unha nova terra* de Francesc Candel (colección “Desplega velas”), traducidos todos eles por Xohana Torres en 1967 e froito da colaboración iniciada entre Galaxia e a editora catalá La Galera.

Este non será o único “non” que recibe de Galaxia: meses despois, en maio de 1968, refugarán a publicación de *Barriga Verde* (Fonte 4: Fernández del Riego 1968)⁵. Aínda así, isto non parará a Manuel María, que acabará por publicar *Os soños na gaiola* en 1968, en edición non venal, en Cartonaxes Anmi. O dono da empresa “un señor de Medina del Campo que leva en Galicia dende o ano trinta e tantos e está totalmente galeguizado” (Neira 2010: 248) quería mandalo aos colexios do país con motivo do día do libro ou o 17 de maio, aínda que tamén se sinala que a obra podería ser un agasallo para os clientes da empresa e os mestres polo Nadal (Neira 2010: 255). Curiosamente, que se realizase unha edición deste tipo propiciou que a obra non pasase os trámites censores ata 1972, cando tras varias edicións non venais é editada por Celta cunha tiraxe de 2000 exemplares e un prezo de 60 pesetas, sendo aprobada a súa edición –practicamente todas as obras infantís galegas o fixeron, dado que os responsables da censura nin sequera resumían os textos para nenos e nenas en galego, como si facían coas obras para público adulto– o vinte e cinco de abril de 1972 (Fonte 5).

A partir da escrita deste poemario, Manuel María parece desenvolver o seu propio programa de contribución á literatura infantil e xuvenil galega. O seu soño, a pesar do seu título iniciático, é un soño ao que xa non se lle poden poñer cancelas. Versos para cambiar o mundo son estes, nun momento de ermo cultural. Versos para acompañar a liberdade serán *As rúas do vento ceibe* (1979), escritos a petición de moitas das lectoras e lectores do volume anterior, que querían máis, cando o autor era consciente de que cambiaran as claves sociais. No entanto, a escrita dramática, que sempre espertou o seu interese e que se pode debater se foi pensada en primeira instancia para a infancia ou non (pregúntome especialmente por *Barriga Verde* de 1968 e por *Aventuras e desventuras dunha espiña de toxo chamada Berenguela* de 1972, se ben a crítica os ten abordado coma textos infantís, tal e como se documenta en Esteban 1996 e Roig 2015). Por último, a súa contribución decidida á narrativa xuvenil coa triloxía de Manuel de Paderna a principios dos anos noventa, nun momento en que se precisaban este tipo de narracións porque apenas pasaran dez anos dende que o galego pasara a ser lingua do ensino. Así, diferentes axentes do sistema –que en moitos casos nunca se interesaran por este campo literario– tentaban contribuír activamente ao enriquecemento deste. Precísábanse libros para alimentar o galego daqueles primeiros mozas e mozos escolarizados na lingua do país, polo que escribir para a rapazada significaba, máis ca nunca, unha angueira colectiva á que cumpría contribuír.

5 O distanciamento de Manuel María con Galaxia pode documentarse, por exemplo, en del Caño (1990: 44-47), pero tamén nas propias cartas que o da Terra Chá lle envía a Neira Vilas, nomeadamente as datadas de 1968 en diante.

2. POESÍA INFANTIL EN TEMPO DE PENUMBRA: OS SOÑOS NA GAIOLA

“É tan rico, tan nutrido este volume, que a un parécelle de pronto unha enciclopedia poética, como se todo estivese dito, e o certo é que pouco máis en canto a variedades de temas da nosa aldea se pode abarcar”, escribelle Neira Vilas (Fonte 6: 1968) logo de ler –aínda en copia non impresa– *Os soños na gaiola*. Sexa como for, o que é evidente, é que eses soños de Manuel María, divididos en seis seccións (Galicia; O mundo; As cousas; Homes, nenos e nenas; Animais e Paxaros) constituíron un fito editorial moi poucos anos despois da súa publicación que se viu engordado pola música que Suso Vaamonde lles puxo a algúns poemas por volta de 1978.

O autor sabía perfectamente o que quería facer, como amosa a “Carta ós nenos e nenas” que principia o libro: por unha banda, lembrar a súa infancia labrega –unha lembranza que o acompañará tamén na súa obra narrativa–; pola outra, escribir eses versos que “non había na literatura galega e que tan precisos son” (Manuel María 1968: 4), o que volve pór de manifesto o programa a prol da LIX iniciado polo de Outeiro de Rei. A pesar da súa aparencia costumista –aumentada pola rima consonante e o verso breve– con forma de canción, de canto á paisaxe e aos diferentes elementos da natureza, ademais de aos oficios máis tradicionais, a simboloxía do propio título e a introdución de certos elementos do primeiro apartado, apuntan cara á liña social propia de Manuel María. Nos dous primeiros poemas, a alusión á existencia doutra Galicia e da icónica estrofa: “Galicia somos nós:/ a xente e maila fala/ ¡Se buscas a Galicia/ en ti tes que atopala” (Manuel María 1968: 8), remite cara á identificación entre a xente, o idioma e o propio país e a pertinencia de manter viva unha idea alternativa de matria. Igualmente, na composición dedicada á muiñeira, o poeta adiántase ao futuro profetizando: “iti has se-la danza/dun pobo baril” (Manuel María 1968: 9). Ademais, o país que o autor reivindica está espallado a través de dous elementos: a presenza continúa do soño (o que se precisa, o que se imaxina, o que se espera) en moitas composicións e as pequenas inxustizas que introduce (sen dúbida, na tentativa de escorar a censura, que lle saíu ben) sobre todo a través da abordaxe de diferentes oficios tradicionais. O labrego sen terra, que non lle quedará máis que traballar sen descanso; o gaitero cinguido pola pobreza, que parece arelar outro oficio; o pastor, que principia sendo neno e acaba sendo home, como lle ocorre ao seu mastín, pero que se ve obrigado a traballar son lenes mais significativos exemplos de prototipos de galegos que apuntan cara a esa visión máis cívica. Aínda así, hai contención na mirada do poeta, sabedor de que non é libre de escribir o que desexa. Neste poemario, os seus soños seguen engaiolados.

3. VERSOS LIBERADOS PARA UN PAÍS TRANSFORMADO: AS RÚAS DO VENTO CEIBE

Tras o éxito d'*Os soños na gaiola*, Manuel María sente que existe a necesidade dunha outra poesía para un tempo novo (a democracia), que atenda tamén as demandas deses nenos e nenas da cidade. Pero ademais, quere “contar o que é Galicia, o que foi Galicia. E alcender en vós –que sodes o porvir– a chama dunha esperanza para que fagades a Galicia do futuro: unha patria ceibe e popular” (Manuel María 1979: s.p). El mesmo, nesta segunda carta que pode servir de prólogo, é consciente de que os versos aquí atopados poden ser acusados de posuír un didactismo excesivo. Mais iso tampouco o frea, porque inserido na corrente de poesía cívica que concibía os versos como armas cargadas de futuro, afirma: “Coido que a poesía que non nos ensine algo –o que sexa– non é poesía”. (Manuel María 1979: s.p). Coherente con esta liña, liberado dos ferrollos cos que tiña que lidar na etapa anterior, o libro dividírase en catro partes (“A patria”, “A cidade”, “A natureza e as cousas” e “Os héroes”). Se no poemario anterior falaba de “Galicia” agora fala de “A patria” (cos elementos conformadores da mesma, como o escudo ou a bandeira, mais con dúas chatas: ser país de emigrantes e ser colonia), se antes había unha sección para os homes, os nenos e as nenas, agora fálase de “Os héroes”. E as “cousas”, fusiónanse cos “animais” e os “paxaros” na sección “A natureza e as cousas”, a máis seguidista co poemario anterior, pero que por primeira vez incorpora trazos nidamente ecoloxistas. Estas serán as consecuencias do vento ceibe. Así, a sección máis innovadora será a da cidade, que aparece representada como un lugar hostil, no que as árbores son importadas e os rúidos son abouadores, cun aquel de tristura no que as persoas maiores son arrombadas en asilos. Este espírito crítico acada o seu máximo expoñente nos elementos que se poden atopar nas urbes e que representan o maquinismo, o falso avance dos tempos modernos e a xeneralización do castelán: o *televexo* –coa súa programación fóra da cultura e o seu uso continuado da lingua imposta– ou as novas escolas –cunha construción pésima, con alumnado concentrado e masificado e cunha castelanización masiva (o ano de publicación da obra, fai pensar en que o autor tiña en mente o chamado Decreto de bilingüismo, promulgado tamén en 1979, que establecía a introdución do galego no ensino, mais non como lingua vehicular, o que evidentemente foi visto como insuficiente polos sectores nacionalistas e progresistas). Dalgunha maneira, nesta obra –igual ca en moita produción de Manuel María– obsérvase unha dicotomía entre a Galicia idealizada e procurada (rural, chea de símbolos e de memoria, cunha natureza preservada) e a existente (cun avance imparable do mundo urbano, co castelán impoñéndose en certos ámbitos de peso simbólico, cun esquecemento manifesto dos lugares de orixe e sen conciencia). A pesar disto, *As rúas do vento ceibe* (1979) é un poemario enchido

de esperanza e de forza porque as transformacións políticas que experimentará o país no futuro inda non se concretaron. Por iso, entre as chamadas á mobilización de certo aire caballián: “Galegos: cómpre erguerse/pois hai que edificar/ unha Galicia nova,/fermosa e popular”, están tamén os versos máis indignados polas herdanzas que a terra recibiu do franquismo: “Cavila, neno, e resposta/ a esta pregunta, sen máis/ –É Galicia nación ceibe/ ou é colonia cecáis?” (Manuel María 1979: 20).

4. AS PEZAS DRAMÁTICAS (INFANTÍS?): ENTRE A TRADICIÓN POPULAR E A REIVINDICACIÓN

Á vez que se erixe a súa obra poética, Manuel María constrúe un intenso percorrido pola expresión dramática. Como xa se sinalou con anterioridade, a crítica ten sinalado como infantís, dentro da prolixa escrita teatral do autor, especialmente dous textos: *Barriga Verde* (1968) e *Aventuras e desventuras dunha espiña de toxo chamada Berenguela* (1979). As motivacións para incluír estas obras dentro da produción infantoxuvenil de Manuel María veñen dadas por varios elementos, entre os que destacan os protagonistas de ambas: por unha banda Barriga Verde, no que constitúe unha homenaxe a Xosé Silvent, titiriteiro que percorría Galicia cos seus monicreques e as súas propias representacións, e pola outra, Berenguela, un elemento natural mínimo, como é unha espiña de toxo, símbolo do monte autóctono. Porén, que o protagonista sexa unha persoa achegada á infancia ou a personificación dunha parte cativa da natureza non deben ser definitorios para a inclusión destes textos no repertorio infantil.

A carencia de textos teatrais para a infancia e a mocidade neste tempo e a representación en cineclubes e asociacións culturais son outros dos elementos que propiciaron esta interpretación das pezas como parte do campo literario infantoxuvenil, coma tamén a súa adscrición ás farsas cómicas dentro do teatro do autor. Ambas as dúas obras foron as máis representadas (tal e como sinala Esteban Radío, 1996: 13) dentro do teatro de Manuel María, o que achega unha pista máis sobre por que se consideraron infantís, dado que o público novo puido así “aceptalas” como producións propias dados os baleiros existentes neste eido. De feito, é significativo que *Barriga Verde* teña como tema principal o casamento entre o Galego e a Moza (tema escasamente infantil) que o Serrador (antagonista) quere deter e no que debe mediar o protagonista da obra. A cerna do texto é a oposición entre o amor libre e o amor obrigado, ou o que é o mesmo, a simbolización da liberdade fronte á violencia ou a forza. A temática, como se pode comprobar, é de cerna popular, o que se manifesta tamén nos personaxes que protagonizan o texto (aos que habería que engadir tamén o demo). En canto a *Aventuras e desventuras dunha espiña de toxo chamada Berenguela*, a cuestión principal é a inxustiza social

que vive a protagonista ao ser denunciada por un ataque por parte dunha folla de carballo. O conflito dá lugar a unha serie de absurdos que poñen de manifesto situacións de desprotección e abusos de poder cometidos polos supostos representantes da lei, que culminan nunha metáfora na que o mundo rural é, outra volta, símbolo da liberdade e da pureza. Como se pode comprobar, esta última parte entronca moi ben co sentido ecolóxico e reivindicativo de *As rúas do vento ceibe*, texto poético publicado no mesmo ano.

As dúas pezas teatrais teñen en común a súa herdanza claramente popular, tanto na versificación dalgúñas estrofas coma en certos xogos de palabras, o que cómpre vencellar cos trazos xerais da escrita teatral de Manuel María, caracterizada pola súa vontade de ser entendida sen complicacións polo público e polo seu compromiso sociopolítico.

5. A “MITOLOXÍA (SOCIAL) DO COTIÁ”: A FUNDACIÓN DUNHA SAGA NARRATIVA PARA A ADOLESCENCIA E A REINVENCIÓN DUN PAÍS

Entre a produción poética e dramática para a infancia e a narrativa do autor da Terra Chá media un significativo salto temporal. Curiosamente, só volve escribir para o lectorado en formación cando o sistema máis o precisa: no momento en que faltan textos (especialmente novelas) xuvenís, xa que a primeira xeración incorporada ao galego no ensino precisaba ferramentas para seguirse a formar no galego literario. Así, non é ata 1991 cando Manuel María publica *A tribo ten catro ríos*, a primeira das obras da triloxía de Manuel de Paderna, conformada tamén por *Cando o mar foi polo río* (1992) e *Viaxes e vagancias de M.P.* (1994). As tres narracións comparten protagonistas (o poeta feiticeiro que lles dá nome, encarnación do ben da terra, mais tamén don Celidón, alcalde e personificación do mal), temática (esa mitoloxía do cotiá que se entretece coa crítica ao poder) e pódese dicir que espazo (Outeiro de Rei simboliza, en certos momentos, Galicia enteira). A sociedade que se presenta é a tipicamente rural e parece inmersa na atemporalidade (a ausencia de feitos históricos concretos e a presenza de persoeiros galegos de diferentes épocas, así o motiva). O propio autor ten explicado que na primeira tentou levar a cabo unha mitoloxía do cotiá, na segunda historiar a súa bisbarra e no derradeiro volume realizar unha pequena homenaxe ás oito cidades galegas. Non obstante, estas tres obras que se poderían entender como literatura de fronteira –e hoxe situariamos na literatura adulta se non fose polos seus paratextos– están moi guiadas pola intención xeral de crear unha mitoloxía propia. Esta sustentárase na presenza de personaxes populares que polas súas características se convirten en extraordinarios, mais tamén se alicerzará na citación constante da microtoponimia –que indica un afán por historiar o propio, o

pequeno, o que a outros parecería insignificante–, e no emprego dunha linguaxe que, por momentos, se achega á lingua oral cando conta unha historia. Asemade, a insistencia de que a historia é verídica e a presenza de diferentes testemuñas/cronistas que sustentan os feitos afonda tamén no eriximento deses mitos propios que presenta aquí o autor.

A narración, cun pé na fantasía e outro na realidade, na que se teñen sinalado influencias do Ramón Lamote de Paco Martín (Roig 2015)⁶ –que aparece mesmo como un dos personaxes da primeira obra– segue apuntando a unha escrita na que converxen a maxia verídica de influencia cunqueirá (Manuel de Paderna escribe versos con xiz nos espellos), a lenda popular (como o da lagoa de Cospeito), a lenda de creación propia (suxestivas son as partes de *Viaxes e aventuras de M.P.* nas que Manuel María mestura as orixes lendarias vencelladas ás cidades galegas con feitos fantásticos creados por el mesmo) e unha profunda e aceda crítica social que reside, especialmente, nos ataques a quen sustenta o poder. De feito, a tendencia mítica foi moi habitual na literatura galega dende finais dos anos setenta (en concreto, na literatura infantil resaltan obras como *Arnoia*, *Arnoia* de Méndez Ferrín e *O segredo da pedra figueira* de María Xosé Queizán, ambas as dúas de 1985, que se situaban tamén nesta liña temática), en parte porque faltaban referentes culturais consolidados previos. González Millán (1991) referiuse a estas obras como creadoras dunha “realidade imaxinada” que consistía na invención dun pasado e dun futuro que xeraba un presente elaborado sobre referencias textuais, quizais para fabular a Galicia que podería ter sido. Porén, a triloxía de Manuel María, aínda situándose nese miticismo propio da época, aposta tamén por incluír numerosos elementos propios do realismo social (esa rebelión do pobo cando o cacique pretende abusar seguindo a Manuel de Paderna) que queren amosar que as palabras –como o fan as verbas do protagonista en certas ocasións– poden cambiar o mundo. O futuro que se arela construír é, sen dúbida, o dunha Galicia que loite polo que lle é propio, que se rebele ante as agresións alleas, que conserve os seus signos de identidade. Neste senso, a mensaxe está moito máis clara que noutras obras da mesma liña temática e non hai lugar para a interpretación en clave simbólica, porque esta xa se lle dá ao lectorado: cómpre loitar ante a inxustiza.

iPobre don Capitón! A culpa non era toda súa, senón dos caciques que o apoiaban e sostiñan e dos cegos que lle daban os seus votos para mantelo á

6 *Das cousas de Ramón Lamote* (1985) de Paco Martín converteuse en escaso tempo nunha obra mítica. Non só polo éxito do seu protagonista, debuxante de soños por encargo e profesor de chairego, e pola súa fantasía do cotiá, senón porque o texto se canonizou rapidamente ao obter o Premio Nacional de Literatura Infantil e Xuvenil (o primeiro para unha obra galega) e ser incluído na Lista de Honra de IBBY en 1986.

fronte do concello. Un cego guiando a outros cegos. ¡En boas mans andaba o pandeiro! [...]

O máis curioso –e tamén o máis penoso– era a mansedume da xente do común, aceptando esas agresións ao seu patrimonio cultural e tradicional, sen chistar nin rebulir aínda que algúns rosbaran polo baixo. (Manuel María 1994: 98-99).

Don Capitón⁷, cuxos antecedentes na literatura galega habería que procuralos en don Celidonio⁸, pois a explotación aos seus traballadores, o gusto polas enchentes, os comportamentos corruptos, o apego ao poder como símbolo do absurdo son elementos que ambos personaxes comparten. Ademais, como síntomas do cacique moderno, don Capitón posúe a necesidade do asfalto fronte aos elementos naturais, as obras públicas absurdas como obxectivo principal e a destrución da memoria colectiva como legado máis senlleiro. Como na literatura si que hai xustiza poética, as tentativas de exercer abusos de poder son paradas por un Manuel de Paderna que se erixe en benfeitor da comunidade grazas á súa capacidade de deter a barbarie coa palabra. De feito, o alguacil barbeiro poeta (tres dos oficios habituais levados a cabo polo protagonista) é definido polo autor coma o “Merlín noso” (Manuel María 1991: 55). Na súa aventura final, *Viaxes e vagancias de M.P.*, observamos a un velliño sabio e bo que marcha coa Santa Compañía na procura do Outeiro de Rei celeste. Porén, os dous bocexos dramáticos que se colocan ao final da obra “Brevísima farsa do Antroido de Outeiro de Rei da Terra Cha” e o “Auto do Regato do Cepelo”, atribuídos mediante a trapela dos manuscritos atopados á ficcionalizada poeta Gabriela Maira Roibás, inciden no final merecido do cacique, pois en ambos tanto a paisanaxe como a paisaxe a quen agrediu se levantan contra el, gañando a partida. A xustiza cívica non queda á imaxinación lectora, senón que se cumpre nun final perfectamente pechado. Por isto, esta saga non é simplemente unha mitificación do cotiá, senón que se erixe toda unha mitoloxía social cotiá na que o tirano recibe a súa repulsa por parte das persoas, pero tamén por parte da terra e da natureza que antes desprezou.

Existe aínda máis contribucións de Manuel María á literatura xuvenil, o volume *Unha sombra vai polo camiño/Como desapareceu a Atlántida e apareceron os lagartos* (1991), onde volve mesturar elementos míticos do pasado galego para actualizalos. Outro caso un tanto diferente constitúeo *As ribeiras son escuras*

7 “Don Capitón, capitán/ deste Concello de Outeiro/ ilambecuncas, comellán/ folgazán e trapalleiro!” (Manuel María 1991: 71).

8 A LIX, especialmente a dos anos sesenta, setenta e oitenta encheuse destes personaxes, como por exemplo o alcalde da vila onde vive *A galiña azul* (1968) de Carlos Casares, tan interesado na homoxeneización, ou o tirano que dá título a *O rei da nada e outros contos* (1986) de Sabela Álvarez Núñez, que pretende obrigar aos seus súbditos a cumprir os seus desexos ata que queda sen xente na que mandar.

(1997), que xa non foi especificamente pensada para público xuvenil. Este libro está composto por tres relatos breves (“O xornaleiro”, “As augas van caudales” e mais “Os alugados”), escritos nos anos sesenta e rematado por volta do 67, que cómpre entender coma un cadro que reflicte a Galicia rural:

Rematei esta tempada un libro de narracións. Non sei onde publicalo nin cando. É un libro feito con lembranzas da infancia e con observacións do mundo que teño ao meu redor. Ábrese coa novela curta “O xornaleiro” que os galaxios non quixeron publicar. O relato está inspirado nun personaxe real, que aínda vive en Outeiro de Rei e que foi criado de carneiros e logo xornaleiro na casa de meus abós. Falo neste relato da Galicia antes da guerra, que eu lembro moi vagamente. E procuro facer a menos literatura posible (Neira 2010: 263).

De feito, inda que os dous últimos relatos do volume son publicados en *Grial*, Galaxia rexeita “O xornaleiro” por consideralo demasiado social, cousa que indigna ao poeta. Enténdese así a distancia entre a data de escrita da obra e a data de publicación eponse en solfa tamén o feito de que este fose, efectivamente, un volume especificamente dirixido ao público xuvenil, senón máis ben un libro con fortuna dispersa, cuxos relatos semella que tiveron certa pegada no tempo en que se publicaron por primeira vez, segundo manifesta Manuel María ao seu amigo Neira Vilas por carta: “«As augas van caudales» tiveron bastante éxito entre os rapaces. Todo o éxito que pode ter unha cousa escrita en galego. Pero é verdadeiramente consolador para un saber que os rapaces están da nosa parte” (Neira 2010: 243).

Como última contribución á literatura infantil, en 2003, xa postumamente, publícase *O bigote de Mimi*, un pequeno conto protagonizado polo rapaz Fiz e polo singular gato que dá título á obra, presumido, amante da paisaxe e cun bigote de diferentes cores. Porén, un día o seu dono recoméndalle cortalo, o animal acepta e tras verse sen el todo serán desgrazas, xa que perderá o seu instinto cazador. A única solución que se lle ocorre a Fiz é visitar a Manuel de Paderna, que cos seus coñecementos de barbería e o poder da palabra, conseguirá reintegrar o bigote do gato no seu lugar. Alén de constituír un singular divertimento, esta narración entronca coa saga narrativa para lectorado en formación do autor, introducindo o seu personaxe estrela, pero ademais volvendo a unha das temáticas principais de toda a súa obra, desta volta dulcificada: a idea de que o lugar dos poderosos (simbolizados no gato) e os máis débiles pode ser facilmente intercambiable.

6. CONCLUSIÓNS: UN SOÑADOR SEN CANCELAS DA LITERATURA INFANTIL

Por todo o explicado nestas páxinas, Manuel María debe ser reivindicado como un pioneiro da literatura infantil e xuvenil galega. Certo é que Neira Vilas colocara as primeiras trabes, animando –grazas á súa experiencia en Arxentina, mais sobre todo en Cuba– aos homes de Galaxia a que a editora publicase textos infantís. Estes resultaban fundamentais para que as nenas e nenos galegos puidesen ter, chegado o momento, libros que os fixesen soñar na propia lingua e cun país diferente. Non obstante, o sorprendente dentro da figura de Manuel María é que, como amosa a correspondencia inédita que se manexou, o seu interese pola LIX foi auténtico e, se se quere, individual e espontáneo. Neste sentido, a súa teima en cultivar un campo literario naquel entón minusvalorado resulta extremadamente singular, pero aínda é máis sorprendente a súa formulación estratéxica, achegando textos literarios nos momentos en que o sistema máis semellaba precisalos (na Galicia predemocrática, poemas e pezas teatrais asumidos pola infancia, e na postautonómica, narracións para a mocidade cando estas escaseaban). Igualmente, a súa teima en querer publicar a pesar das primeiras negativas convérteo, por forza, nun dos referentes históricos da literatura infantil en Galicia. Así debe ser reivindicado, sobre todo na súa vertente poética, pois os seus versos, como ocorre con todas esas obras que se achegan ao concepto de “clásicas”, aínda hoxe se continúan a recitar nas escolas.

Do mesmo xeito, resulta moi significativo observar como a súa produción infantil non se desvía en absoluto das intencións dos seus textos para lectorado adulto. As temáticas, entre as que resaltan a procura da xustiza social, o axitamento dunha conciencia nacionalista e o recurso ao mundo rural na procura dunha colectividade idealizada, grazas a ferramentas como a sátira retranqueira de inspiración popular e unha escrita directa e sen artificios, que alude sen ambaxes aos seus receptores, fan que a obra de Manuel María se poida analizar como un inxente macrotexto en que, ademais, os xéneros literarios interaccionan entre si. A escrita para o público infantil e para a mocidade achegaba ao noso autor a posibilidade de transmitir os seus ideais ás novas xeracións, uns ideais que nunca abandonaría e que constitúen a cerna do sentido da súa escrita. A conciencia, en definitiva, de que unha, que un, non pode ficar alleo cando vive nunha sociedade na que se seguen a cometer inxustizas.

FONTES

- Fonte 1. Carta de Xosé Neira Vilas a Manuel María, datada na Habana, o 15 de novembro de 1967. Fundación Manuel María.
- Fonte 2. Carta de Anisia Miranda a Manuel María, datada na Habana, o 17 de novembro de 1967. Fundación Manuel María.
- Fonte 3. Carta de Francisco Fernández del Riego a Manuel María, datada en Vigo o 16 de novembro de 1967. Fundación Manuel María.
- Fonte 4. Carta de Francisco Fernández del Riego a Manuel María, datada en Vigo o 4 de maio de 1968. Fundación Manuel María.
- Fonte 5. Expediente de censura 4147/72 da obra *Os sonhos na gaiola*. Arquivo Xeral da Administración.
- Fonte 6. Carta de Neira Vilas a Manuel María, datada na Habana, o 4 de abril de 1968. Fundación Manuel María.
- Fonte 7. Carta de Carlos Casares á Agrupación O Facho, datada en Xinzo de Limia a 12 de xuño de 1968. *Fondo documental da Agrupación Cultural O Facho*, Arquivo da Real Academia Galega.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Caño, Xosé Manuel del (1990): *Conversas con Manuel María*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Domínguez Pérez, Mónica (2008): *Las traducciones de literatura infantil y juvenil en el interior de la comunidad interliteraria específica española (1940-1980)*. Santiago de Compostela: Universidade. Tese de doutoramento dirixida por Fernando Cabo Aseguinolaza e Blanca Ana Roig Rechou.
- Esteban Radío, Santiago (1996): “Introdución. O teatro de Manuel María”, en Manuel María, *Barriga verde*. Ourense: Galiza Editora, 13-33.
- González Millán, Xoán (1991): “A institucionalización do discurso literario galego (1975-1990)”, *Tropelías* 2, 49-69.
- Manuel María (1968): *Os sonhos na gaiola*. Lugo: Cartonaxes Anni.
- (1996 [1968]): *Barriga Verde*. Ourense: Galiza Editora.
- (1979): *As rúas do vento ceibe*. [A Coruña]: Xistral.
- (1979): “Aventuras e desventuras dunha espiña de toxo chamada Berenguela”, *Cuadernos da Escola Dramática Galega* 5, 1-12.
- (1991): *A tribo ten catro ríos*. Vigo: SM.
- (1991): *Unha sombra vai polo camiño/Como desapareceu a Atlántida e desapareceron os lagartos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (1992): *Cando o mar foi polo río*. Vigo: SM.

- (1994): *Viaxes e vagancias de M.P.* Vigo: SM.
- (1997): *As ribeiras son escuras.* A Coruña: Everest Galicia.
- (2003): *O bigote de Mimí.* A Coruña: Everest Galicia.
- Neira Vilas, Xosé (2010): *Cartas de vellos amigos.* Vigo: Galaxia.
- (2013): *Cartas e lembranzas: Epistolario con Francisco Fernández del Riego (1959-2007).* Vigo: Galaxia.
- Pena Presas, Montse (2010): “A muller contra a marea. Xohana Torres pioneira da literatura infantil e xuvenil galega”, *Grial* 188, 44-51.
- Roig Rechou Blanca Ana (dir.) (2015): *Historia da Literatura Infantil e Xuvenil Galega.* Vigo: Edicións Xerais de Galicia.